

Năm ngón tay và ngũ uẩn của lời xá chào cung kính

ISSN: 2734-9195 14:30 08/01/2026

Giữ gìn điệu xá không chỉ là giữ một thói quen, mà là giữ gìn cốt cách, giữ gìn một thái độ sống an nhiên và trí tuệ của dân tộc Khmer. Để mỗi khi hai bàn tay chạm vào nhau, ta lại thấy tâm hồn mình nở hoa...

Trong kho tàng văn hóa phi vật thể của đồng bào Khmer Nam Bộ, nếu nhạc Ngũ âm là tiếng lòng rộn rã gọi mời thần linh và con người hòa làm một, thì điệu xá chào (Sampeah) lại là khoảng lặng uy nghiêm, nơi con người thu mình lại để đối diện với chính tâm thức của mình.

Người ta thường ví điệu xá của người Khmer đẹp tựa hình tượng búp sen tinh khiết dâng tặng người đối diện. Đó là so sánh đầy chất thơ và giàu tính hình tượng. Tuy nhiên, nếu chỉ dừng lại ở vẻ đẹp hình thức, chúng ta mới chỉ chạm vào lớp vỏ ngôn ngữ của biểu tượng. Gạt lớp vỏ ấy sang một bên để nhìn sâu vào cốt lõi tư tưởng Phật giáo, cái chấp tay tưởng chừng đơn giản ấy lại ẩn chứa thông điệp nhân sinh quan quyết liệt và sâu sắc hơn nhiều: Đó là sự khát cầu Bình đẳng và nỗi khiêm cung trước lẽ Vô thường.

Từ bắt tay xã giao đến "búp sen" tĩnh lặng

Trong văn hóa giao tiếp hiện đại, hành động bắt tay đã trở thành quy chuẩn phổ biến toàn cầu. Nguồn gốc của cái bắt tay phương Tây xuất phát từ việc chứng minh trong tay không có vũ khí, dần dà trở thành cử chỉ xã giao, cam kết và đôi khi mang tính thăm dò lực lượng của đối phương. Đó là sự va chạm vật lý, là kết nối từ bên ngoài.

Đối thoại vô ngôn

Nhưng với người Khmer, văn hóa chào hỏi đi theo một chiều kích khác, chiều kích của nội tâm. Khi hai bàn tay chắp lại trước ngực, các ngón tay khép kín tạo thành hình búp sen chưa nở, đó là khoảnh khắc của sự tĩnh lặng và soi chiếu. Không có sự va chạm da thịt, không có sự xâm lấn không gian cá nhân, điệu xá chào tạo ra một khoảng cách vật lý vừa đủ để tôn trọng, nhưng lại mở ra một không gian tâm linh mênh mông để kết nối. Tại sao người Khmer lại chọn cách chào này? Phải chăng, đằng sau sự ý nhị, nhẹ nhàng của người phương Đông, là cả một hệ tư tưởng triết học được cha ông gửi gắm, mã hóa qua ngôn ngữ cơ thể?

Cuộc đối thoại của hai bàn tay: Triết lý về Bình đẳng

Để giải mã điệu xá chào, trước hết phải nhìn vào cấu trúc của đôi bàn tay khi hành lễ. Theo triết lý sâu xa của Phật giáo Nam tông, cơ thể con người là một tiểu vũ trụ, và đôi bàn tay là công cụ giao tiếp vi tế nhất của tiểu vũ trụ ấy.

Trong quan niệm này, bàn tay phải đại diện cho "Ta" - tức bản ngã, cái tôi cá nhân, chủ thể đang hành động. Còn bàn tay trái đại diện cho "Người" - tức tha nhân, khách thể và rộng hơn là vạn vật xung quanh. Trong đời sống thường nhật, "Ta" và "Người" thường đứng ở hai bờ đối nghịch. Con người thường bị mắc kẹt trong sự phân biệt: Mình đúng - người sai, mình cao - người thấp, mình sang - người hèn. Chính sự phân biệt (nhị nguyên) này là nguồn gốc của mâu thuẫn và khổ đau.

Thế nhưng, trong khoảnh khắc thực hiện điệu Sampeah, một sự chuyển dịch vĩ đại về tâm thức diễn ra. Khi hai lòng bàn tay úp vào nhau khít khao, mười ngón tay chạm vào nhau tương xứng, ranh giới giữa tay trái và tay phải, ranh giới giữa Ta và Người hoàn toàn bị xóa nhòa. Hai trở thành một. Tại điểm chạm thiêng liêng đó, bản ngã được hòa nhập vào đại ngã.

Hành động này là biểu hiện cao nhất, cụ thể nhất của tư tưởng bình đẳng và bình quyền trong Phật giáo. Đức Phật từng dạy: "Không có giai cấp trong dòng máu cùng đỏ, không có hận thù trong giọt nước mắt cùng mặn". Khi chắp tay xá chào, người Khmer đang thực hành bài học rằng: Mọi chúng sinh đều có Phật tính như nhau. Dù đối diện ta là một vị sư uy nghi hay một đứa trẻ, một quan chức hay một người nông dân lấm lem bùn đất, thì bên trong họ đều chứa đựng hạt giống của sự giác ngộ. Cái chắp tay là sự kính trọng cái "Phật tính" tiềm ẩn ấy, chứ không đơn thuần là kính trọng cái địa vị xã hội khoác bên ngoài. Tại điểm chạm đó, không còn kẻ sang người hèn, không còn sự phân biệt cao thấp, chỉ còn lại sự tôn trọng thuần khiết giữa người với người.

Năm ngón tay và Ngũ uẩn: Lời nhắc nhở về sự Vô thường

Nếu việc chắp hai bàn tay lại là bài học về không gian (sự bình đẳng giữa ta và người), thì cấu trúc năm ngón tay lại là bài học về thời gian và sự tồn tại (sự vô thường của kiếp người).

Sự hòa nhập của Ngũ uẩn

Tại sao lại là năm ngón tay mà không phải là một con số khác? Trong triết học Phật giáo, con số 5 là con số mang tính biểu tượng cốt lõi. Năm ngón tay chắp lại là hình ảnh ẩn dụ tuyệt đối cho "Ngũ uẩn" (Panca-khandha), năm yếu tố tổ hợp lại để cấu thành nên cái mà chúng ta gọi là "con người", bao gồm: Sắc (thân xác), Thọ (cảm giác), Tưởng (tri giác), Hành (tâm hành), và Thức (nhận thức).

Phật giáo nhìn nhận con người không phải là một thực thể đơn nhất, bất biến, mà là sự hợp tan của năm yếu tố này. Khi chúng tụ lại, ta gọi là sự sống; khi chúng tan rã, ta gọi là cái chết. Việc dâng đôi bàn tay, dâng cái "Ngũ uẩn" của mình lên cao, là một hành động mang tính biểu tượng mạnh mẽ. Nó là lời nhắc nhở tự thân rằng: Cái thân xác này (Sắc) vốn không vững chắc, cảm xúc này (Thọ) là mong manh, suy nghĩ này (Tưởng, Hành, Thức) là biến đổi khôn lường. Tất cả chỉ là giả tạm, là "Sắc sắc không không".

Người Khmer, ngay từ khi còn là những đứa trẻ tập nói, đã được ông bà dạy chắp tay chào. Lớn lên, họ thực hành nó mỗi ngày. Mỗi lần đưa tay lên ngực, lên mặt hay lên trán, là một lần họ tự quán chiếu về sự mong manh của kiếp người. Rằng cái thân thể năm ngón tay này đây, hôm nay còn chắp lại chào nhau, nhưng ngày mai có thể đã trở về với cát bụi. Ý thức được sự không vững chắc của "Ngũ uẩn" giúp con người ta sống nhẹ nhàng hơn, bớt tham sân si, bớt bám víu vào những danh lợi phù du.

Cúi đầu - khiêm hạ trước quy luật Sinh - Lão - Bệnh - Tử

Đi kèm với đôi tay chắp búp sen là động tác cúi đầu và sự hạ thấp của cơ thể. Trong văn hóa Khmer, có 5 cấp độ xá chào (tương ứng với vị trí đặt tay ở ngực, miệng, mũi, chân mày, và trán) dành cho 5 đối tượng khác nhau: Bọn bè đồng trang lứa, người lớn tuổi/cấp trên, cha mẹ/ông bà/thầy cô, chư Tăng, và Đức Phật/Vua chúa.

Búp sen của lòng khiêm cung

Thoạt nhìn, người ta dễ lầm tưởng đây là biểu hiện của tôn ti trật tự phong kiến hà khắc, phân chia giai cấp. Nhưng không, cái cúi đầu đi kèm nhịp xá ấy không đơn thuần là tôn ti trật tự xã hội. Ở một tầng sâu hơn, đó là cái cúi đầu trước quy luật nghiệt ngã nhưng công bằng nhất của tạo hóa: Sinh - Lão - Bệnh - Tử.

Tại sao lại nói như vậy? Vì dù bạn là ai, dù bạn xá chào theo cấp bậc nào, thì cả người chào và người được chào đều đang cùng đi trên một con đường độc đạo dẫn đến cái chết. Dù là bậc vương giả quyền uy hay kẻ bần hàn khốn khó, dù là bậc cao tăng đắc đạo hay chúng sinh mê lầm, không một ai có thể thoát khỏi vòng luân hồi sinh diệt ấy.

Khi người nhỏ cúi đầu trước người lớn, đó là sự kính trọng thời gian, kính trọng những trải nghiệm "Sinh - Lão" mà người đi trước đã nếm trải. Khi phật tử cúi đầu trước chư Tăng, đó là sự kính trọng lý tưởng giải thoát, kính trọng những người đang nỗ lực vượt thoát khỏi "Bệnh - Tử". Cái cúi đầu của người Khmer, vì thế, mang màu sắc của sự đồng cảm. Chúng ta cúi đầu chào nhau như những người bạn đồng hành trên chuyến dò trần gian đầy sóng gió. Chúng ta cúi đầu để nhận diện rằng, trước cái chết và sự vô thường, mọi danh vị đều trở nên vô nghĩa, chỉ có tình thương và sự đức độ là còn lại.

Bài học tu dưỡng trong từng sát na

Như vậy, có thể khẳng định rằng, cái xá chào của người Khmer không chỉ là một nghi thức xã giao bề nổi. Nó là một pháp tu giữa đời thường.

Mỗi lần nâng đôi bàn tay lên, con người ta đang thực hành một bài học vi tế về sự khiêm cung: Họ chủ động hạ cái "Tôi" ngạo nghễ xuống, họ tự nhắc nhở mình về bản chất "Ngũ uẩn giai không" của thân xác và họ nhìn người đối diện bằng con mắt của sự bình đẳng, từ bi. Cái "Tôi" càng nhỏ thì cái "Đạo" càng lớn. Cái đầu càng cúi thấp thì nhân cách càng được nâng cao.

Trong bối cảnh xã hội hiện đại, khi nhịp sống hối hả cuốn con người đi, khi những cái bắt tay vội vã, những cái gật đầu hồ hững lên ngôi, thì điệu xá chào của người Khmer càng trở nên quý giá. Đó là một di sản văn hóa phi vật thể chứa đựng "hồn cốt" minh triết được giấu kín sau những ngón tay thon dài. Giữ gìn điệu xá không chỉ là giữ một thói quen, mà là giữ gìn cốt cách, giữ gìn một thái độ sống an nhiên và trí tuệ của dân tộc Khmer. Để mỗi khi hai bàn tay chạm vào nhau, ta lại thấy tâm hồn mình nở hoa, thanh tịnh và ngát hương như đóa sen dâng đời.

Đó chính là vẻ đẹp vĩnh cửu của văn hóa, là tiếng nói của sự công bằng và bác ái mà cha ông đã gửi lại cho muôn đời sau.

Bài và ảnh: **Thạch Đờ Ni** - Tổ trưởng tổ Khmer Báo và PTTH Cà Mau

Địa chỉ: Số 413, đường Nguyễn Trãi, phường An Xuyên, tỉnh Bạc Liêu